

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין¹

לימור זר-גוטמן*

העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין בישראל החלה בשנת 1995 והיא עדיין נמשכת. המאמר מתאר בעזרת נתונים אמפיריים את הגידול הדרמטי במספר המוסמכים לעריכת דין בכל שנה, מה שהוביל לגידול במספר עורכי הדין עד כדי הכפלת הפרופסיה את מספרה בכל עשור.

אף שהשיח על "הצפת המקצוע" מתקיים שנים רבות, עדיין לא נערכה בדיקה עמוקה ובחינה אמפירית של ההשפעות שיש לעלייה זו. המאמר בא למלא חלל זה ולהציג באופן אובייקטיבי ואמפירי, היכן שניתן, את ההשפעות שהיו ועדיין יש לריבוי עורכי הדין בישראל.

המאמר חושף ומנתח את ההשפעות בשלושה מישורים. הראשון, השפעות על הפרופסיה עצמה. כאן התגלו השפעות עמוקות שהביאו לשינוי פני הפרופסיה. מישור שני, שלו הוקדש פרק נפרד, עוסק בהשפעות על הפרקטיקה המשפטית. חלק מההשפעות המוצגות במישור זה נובעות גם מגורמים נוספים. מישור שלישי שגם לו הוקדש פרק נפרד, בחן את ההשפעה על התנהגותם האתית של עורכי הדין. באופן מפתיע, לגבי המישור האחרון התגלתה השפעה חלשה או כזו שעדיין לא נוצרה.

א. מבוא. ב. הגידול במספר עורכי הדין בישראל. ג. השפעות הגידול במספר עורכי הדין בישראל על הפרופסיה של עורכי הדין. ד. השפעות הגידול במספר עורכי הדין על הפרקטיקה המשפטית. ה. ההשפעות על ההתנהגות האתית של עורכי הדין ועל מערך הדין המשמעותי. ו. סיכום.

א. מבוא

השיח סביב העלייה במספר עורכי הדין והשפעתה על הפרופסיה של עורכי הדין בישראל, על שוק השירותים המשפטיים ועל החברה ככלל הוא שיח ששורשיו היסטוריים וגילו כגיל

1 זהו נוסח עברי מעודכן ומעובד של מאמרי Limor Zer-Gutman, *Effects of the Acceleration in the Number of Lawyers in Israel*, 19 INT. J. L. P. 247 (2012). אני מודה לחברת Taylor & Francis Publishers על הרשאתם.

* דוקטור למשפטים. מרצה בכירה, בית הספר למשפטים, המסלול האקדמי המכללה למינהל. ראש המרכז לאתיקה ואחריות מקצועית של עורכי דין ע"ש דיויד וינר ז"ל. תודה מיוחדת לעוזר המחקר המסור שלי, מר אייל מויסי.

הפרופסיה.² השיח צבר תאוצה מסוף שנת 1990, עת הוקמו המכללות הפרטיות למשפטים,³ והחל להתגבר משנת 1995, עת התחילה העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין. הליך הכשרתו של עורך דין נמשך לרוב כארבע שנים וחצי (שלוש עד שלוש וחצי שנות לימוד, שלאחריהן שנת התמחות חובה ולאחריה בחינות ההסמכה לעריכת דין), ולפיכך שנת המפנה במספר עורכי הדין – שתכונה במאמר "שנת המהפך" – היא שנת 1995, שבה החלה העלייה שרק הלכה והתעצמה. בשני העשורים האחרונים הפך השיח בנושא העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין (או אם תרצו "הצפת המקצוע") לשיח המרכזי והדומיננטי בפרופסיה.⁴ כך, לדוגמה, מיד עם כניסתם לתפקיד הכריזו שני ראשי הלשכה האחרונים כי המשימה החשובה היא להילחם בהצפת המקצוע, והקימו, כל אחד, צוות מיוחד לנושא זה.⁵

אף שהשיח נמשך כבר שנים רבות, עדיין לא נערכה בדיקה מעמיקה ובחינה אמפירית של השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין על הפרופסיה עצמה, על הפרקטיקה המשפטית ועל התנהגותם האתית של עורכי הדין. השיח עצמו משופע באמירות, בדעות ובעמדות בכל הנוגע להשפעות אלו,⁶ אך מטרתו של המאמר היא לבדוק באופן אובייקטיבי ואמפירי, היכן שניתן, את ההשפעות שהיו ועדיין יש לריבוי עורכי הדין בישראל.

במאמר אראה שרבות מההשפעות הצפויות מריבוי עורכי הדין אכן התקיימו גם בפרופסיה של עורכי הדין בישראל, אך השפעות צפויות נוספות לא התרחשו, או שמא טרם התרחשו, הואיל ומדובר בתהליך שעדיין נמשך. בנוסף, אראה שרבות מההשפעות טובות לפרופסיה ולפרקטיקה המשפטית, אך מנגד יש השפעות פחות טובות. לעתים החלוקה להשפעה חיובית או שלילית תלויה בנקודת מבטו של הבודק, ולכן השתדלתי להשאיר זאת לשיפוט הקוראים. למשל, שבירת ההגמוניה הפרופסיונלית על ידי כניסה מואצת של קבוצות מיעוטים ואנשי פריפריה לתוך הפרופסיה – יש שיראו בכך השפעה שלילית ויש שיראו בכך (כמוני למשל) תוצאה מבורכת. זאת, הואיל וכעת הפרופסיה משקפת את פני החברה הישראלית, שהיא הטרוגנית.

- Eyal Katvan, *The 'Overcrowding the Profession' Argument and the Professional Melting Pot*, 19 INT. J.L.P. 301, 302–306 (2012).
- יעל עפרון "לאן פניו של החינוך המשפטי בישראל?" עלי משפט ט 45, 58–61 (2011).
- בשנת 2011 חגגה הלשכה יובל שנים להיווסדה, ולרגל המאורע היא הוציאה לאור ספר חגיגי מיוחד שסקר את ההיסטוריה, חשיבותה ופועלה של הלשכה בחברה הישראלית. בספר זה, המונה עשרה פרקים, הוקדש פרק נפרד לנושא שכותרתו "המאבק בהצפת המקצוע" – שם המעיד על גישת הלשכה לעלייה במספר עורכי הדין. ראו לשכת עורכי הדין בישראל ספר היובל – 50 שנות לשכה 1961–2011, 152–165 (2011).
- לגישת ראש הלשכה הנוכחי ראו שלומי שמחי "לשאול מדוע אתה צריך את הלשכה זה כמו לשאול מדוע אתה צריך את הדמוקרטיה" עורך הדין 13, 68 (2011); מסקנות צוות רמת המקצוע והצפתו בראשות ראש לשכת עורכי הדין הקודם, עו"ד יורי גיא-רון, 24.3.2009. www.israelbar.org.il/article_inner.asp?pgId=78546&catId=6 (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014).
- ראו למשל דברי ראש לשכת עורכי הדין דאז, עו"ד יורי גיא-רון, שצוטט בספר היובל של הלשכה: "החברה הישראלית מאבדת את עצמה לדעת, אנחנו מייצרים משפטיזציה יתר ועומס בלתי נסבל, על ידי זה שיש יותר מדי אנשים העוסקים במקצוע [...] התרבות ההתנהגותית-חברתית שלנו הופכת יותר ויותר משפטית, והרמה הכללית של השירות המשפטי שהציבור מקבל נעשית ירודה יותר". ראו ספר היובל, לעיל ה"ש 4, בעמ' 165.

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

לחלק מהתופעות המוצגות במאמר יש גורמים אחרים, אך העלייה במספר עורכי הדין היא גורם משמעותי, ולכן בחרתי להציגה. הגידול במספר עורכי הדין המועסקים במשרדים הגדולים והרחבת כלל משרדי עורכי הדין, למשל, נגרמו גם בשל העלייה בהיקף הפעילות העסקית בשוק הישראלי, כניסת חברות בין-לאומיות, הגברת הפרטה והגלובליזציה. אך עדיין העלייה במספר עורכי הדין אפשרה תופעה זו, ולכן אדון בה במאמר.

בפרק השני אציג ואמחיש את הגידול הדרמטי במספר עורכי הדין בישראל החל משנת 1995, שנת המהפך, ועד לימינו. בפרק השלישי אציג את השפעותיו של גידול זה על הפרופסיה עצמה. בפרק הרביעי אציג את השפעות הגידול על הפרקטיקה המשפטית. בפרק החמישי אציג את השפעותיו המסקרנות ביותר של הגידול עבורי כמרצה וחוקרת באתיקה מקצועית: ההשפעות על התנהגות אתית של עורכי דין ועל מערך הדין המשמעתי. סוגיית ההשפעות על החברה בישראל חורגת ממטרתו של מאמר זה. בפרק השישי אסכם.

ב. הגידול במספר עורכי הדין בישראל

מספר עורכי הדין בישראל החל לגדול בקצב מהיר מאמצע שנות התשעים של המאה הקודמת, ובכל עשור הוא מוכפל. הסיבה לגידול היא פתיחת בתי הספר החוץ-אוניברסיטאיים שהובילה לגידול חד במספר הסטודנטים למשפטים. להלן טבלה ושני גרפים המציגים את הגידול החד במספר עורכי הדין בישראל.

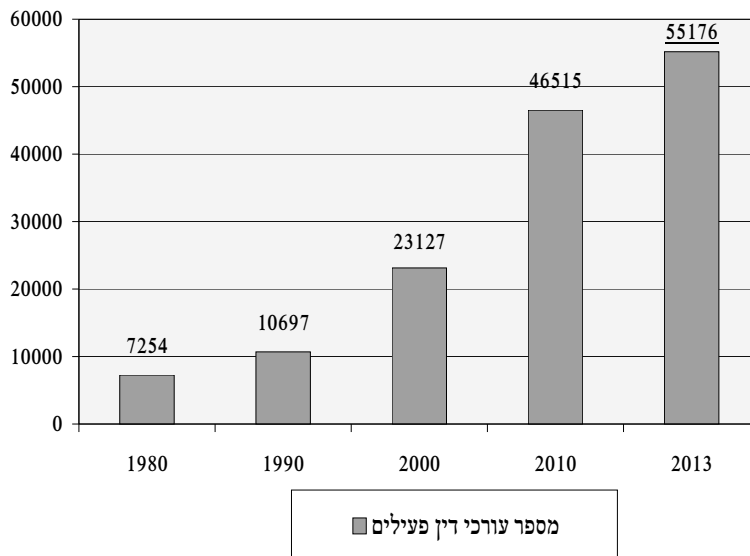
טבלה 1: מספר המוסמכים החדשים בלשכת עורכי הדין, 1948–2013

שנה	התקבלו ללשכה	שנה	התקבלו ללשכה	שנה	התקבלו ללשכה	שנה	התקבלו ללשכה
1948	142	1965	247	1982	341	1999	2,176
1949	35	1966	240	1983	370	2000	2,591
1950	47	1967	265	1984	458	2001	2,779
1951	150	1968	271	1985	477	2002	2,625
1952	115	1969	302	1986	538	2003	2,496
1953	222	1970	374	1987	523	2004	2,271
1954	265	1971	352	1988	539	2005	2,793
1955	324	1972	353	1989	493	2006	2,770
1956	234	1973	413	1990	510	2007	2,784
1957	188	1974	387	1991	569	2008	3,167
1958	182	1975	367	1992	550	2009	3,217
1959	138	1976	406	1993	678	2010	3,472
1960	238	1977	459	1994	803	2011	2,979
1961	165	1978	394	1995	1,842	2012	3,049
1962	221	1979	394	1996	1,894	2013	3,651
1963	203	1980	349	1997	2,131		
1964	168	1981	368	1998	1,922		

טבלה 1 מציגה את מספר בוגרי התואר הראשון במשפטים שהוסמכו בכל שנה לעריכת דין החל משנת 1948 ועד לשנת 2013 כולל.⁷ עיון בטבלה מלמד שהגידול החד במספר המוסמכים החל בשנת 1995, שזו השנה שבה המחזור הראשון של בוגרי התואר במשפטים במוסדות חוץ-אוניברסיטאיים סיים את תהליך הכשרתו לעריכת דין. בשנים שקדמו לשנת 1995 עמד מספר המוסמכים בכל שנה סביב ה־600 איש. שנתיים קודם לכן, בשנים 1993–1994, התחיל המספר לעלות בעקבות הישראלים שלמדו משפטים באנגליה וחזרו לישראל להתמחות ולבחינות ההסמכה. בשנת 1995, כאשר לבוגרים של שלוש הפקולטות הוותיקות למשפטים הצטרפו בוגרי בתי הספר החדשים עלה מספר המוסמכים ל־1,842 איש, והוא המשיך לעלות עד לשיא של 3,400 איש בשנת 2010. מצירוף הנתונים עולה שמספרם של עורכי הדין שהתקבלו ללשכה בין השנים 2000–2009 שווה פחות או יותר לסך עורכי הדין שהתקבלו ללשכה מקום המדינה בשנת 1948 ועד לשנת 2000 (סך של כ־25,792 איש). ייתכן שנתון זה מעיד על המחסור שהיה בעורכי דין עד לשנת 1995, וכפי שאראה בהמשך, המחסור אמנם הורגש בשירות הציבורי, כולל בשפיטה.

עוד עולה מהטבלה שמ־1948 ועד 1995 עמד ממוצע המוסמכים על 337 איש לשנה, ולעומת זאת, מ־1995 (שנת המהפך) ועד ל־2013 כבר מרקיע הממוצע ל־2,664 איש לשנה. זהו גידול שיא של 791% במספר המוסמכים הממוצע לשנה.

גרף 1: העלייה במספר עורכי הדין, 1980–2013

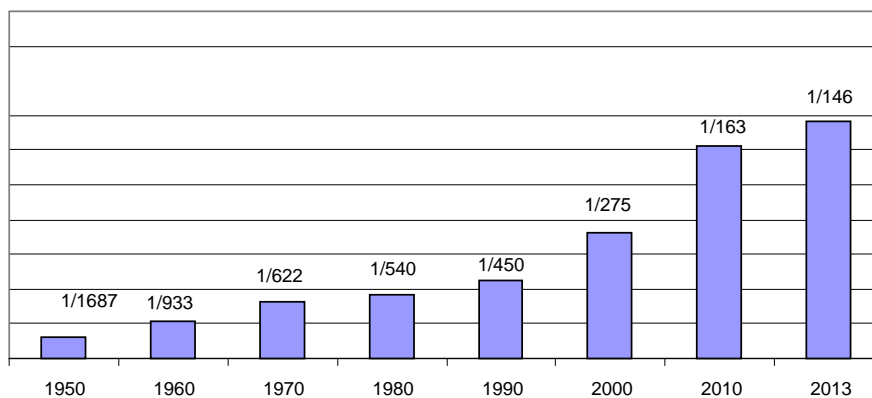

7 הנתונים נאספו מלשכת עורכי הדין.

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

מגרף מספר 1 להלן עולה הגידול החד במספר עורכי הדין בישראל בין השנים 1990–2013.⁸ הגרף פותח בנתון של שנת 1980, שבה היו בישראל 7,254 עורכי דין רשומים, וממשיך בנתון של שנת 1990, שבה עמד מספר עורכי הדין הרשומים בישראל על 10,697. זאת, כדי להראות את הגידול הטבעי בין שני עשורים אלו בהשוואה לגידול החד בשני העשורים שלאחר מכן. הנתון החסר בגרף הוא מספר עורכי הדין בשנת 1995, שבה הפכו בוגרי בתי הספר החדשים לעורכי דין. הנתון הוא 14,480.⁹ בתוך עשור אחד, בין השנים 1990–2000, הוכפל מספר עורכי הדין שהתקבלו ללשכה מ-10,697 ל-23,127 איש. מגמת ההכפלה נמשכה גם בעשור הבא, ובשנת 2010 עמד מספר עורכי הדין הרשומים בישראל על 46,515 איש. בשני העשורים האחרונים גדל מספר עורכי הדין כמעט פי חמישה. לשכת עורכי הדין צופה שמגמה זו תימשך, ובשנת 2021 צפויים להיות בישראל כ-80,000 עורכי דין.¹⁰

גרף 2: מספר עורכי הדין ביחס לגודל האוכלוסייה, 1950–2013

גרף 2 מראה את מספר עורכי הדין ביחס לגודל האוכלוסייה בישראל, ויש בו גם להראות שהגידול במספר עורכי הדין עלה משמעותית בהשוואה לגידול באוכלוסיית ישראל.¹¹ בשנת 1950, שנתיים לאחר הקמת מדינת ישראל, פעל בישראל עורך דין אחד לכל 1,687 אזרחים.

8 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון סטטיסטי לישראל 2013 – מספר 64 לוח 11.2, www.cbs.gov.il/reader/?Mival=shnaton%2Fshnatonh_new.htm&CYear=2013&Vol=64&sa=%E4%EE%F9%EA&CSubject=11 (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014).

9 "נתונים ומספרים" עורך הדין 11, 20 (2011) (גיליון היובל ללשכת עורכי הדין).

10 ש.ס.

11 עד לשנת 2010 הועתקו הנתונים: לשכת עורכי הדין, מדד עורכי הדין הארצי לקראת כנס העשור באילת. פורסם באתר הלשכה במאי 2010 (להלן: "מדד עורכי הדין לכנס העשור") (עותק מצוי בידי המחברת). הנתון של שנת 2013 התקבל מלשכת עורכי הדין.

בשנת 1990, חמש שנים לפני המפנה, עמד היחס על עורך דין אחד לכל 450 אזרחים. בשנת 2000 קטן היחס בחצי ועמד על עורך דין אחד לכל 275 אזרחים. היחס בסוף שנת 2013 הוא עורך דין אחד לכל 146 אזרחים.¹² מאז שנת 2000 ישראל נמצאת במקום הראשון, ובפער ניכר מהבאות אחריה, ביחס בין מספר עורכי הדין לגודל האוכלוסייה.¹³

ג. השפעות הגידול במספר עורכי הדין בישראל על הפרופסיה של עורכי הדין

הגידול במספר עורכי הדין, שהוצג בפרק הקודם, הפך את המקצוע למגוון ומרובד יותר,¹⁴ עד לשינוי "פני מקצוע עריכת הדין" באופן המשקף, אולי בפעם הראשונה, את פני החברה הישראלית. כך, לדוגמה, המיעוט הערבי, שהוא כ-20% מכלל האוכלוסייה בישראל,¹⁵ היה בתוך שורות המקצוע מאז קום המדינה בשנת 1948, אך בשיעור נמוך שלא שיקף את חלקו באוכלוסייה. לשכת עורכי הדין אינה אוספת מידע בנוגע ללאום חבריה, אולם שתי עובדות מצביעות על כך שהעלייה הדרמטית במספר עורכי הדין הובילה לעלייה במספר עורכי הדין הערבים. עובדה ראשונה היא העלייה החדה במספר הסטודנטים הערבים בקרב הסטודנטים למשפטים. רובם מסיימים את המסלול והופכים לעורכי דין. עד לפני שני עשורים היו מעט סטודנטים ערבים בארבע הפקולטות למשפטים שפעלו אז. מצב זה השתנה לחלוטין עם פתיחת המכללות למשפטים, שבהן לומדים סטודנטים ערבים רבים.¹⁶ עובדה שנייה היא שהגידול החד במספר עורכי הדין הערבים גרם ללשכת עורכי הדין להקים בשנת 2000 מחוז חדש ללשכה, מחוז הצפון, הכולל כ-2,500 עורכי דין (5% מכלל עורכי הדין בארץ). בשתי הבחירות שכבר נערכו במחוז זה, כמעט כל ההנהגה שנבחרה, כולל ראש המחוז, משייכת למיעוט הערבי.

שינוי פני המקצוע התבטא גם בכניסת קבוצות מיעוטים אשר בעבר לא היו חלק מהמקצוע – חרדים ועולים חדשים מרוסיה ומאתיופיה. הראיות העיקריות לשינוי הן הקמת מכללה

12 נתוני 2013 התבססו על מידע שנמסר מלשכת עורכי הדין. הנתון של גודל האוכלוסייה בישראל נכון לדיווח האחרון של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ב-17.9.2013 www.cbs.gov.il/reader/179.2013 (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014).
newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201311255

13 גד ברזילי "השפה הדו-ערכית של עורכי דין בישראל: פוליטיקה ליברלית, כלכלה ליברלית, שתיקה והתנגדות" המשפט טו 195, 197-199 (2010).

14 נטע זיו "רגולציה של עורכי דין ישראלים: מאוטונומיה מקצועית לרגולציה רב-מוסדית" המשפט טו 159, 179 (2010) (להלן: זיו "רגולציה של עורכי דין").

15 ראו לעיל ה"ש 12.

16 Katvan, לעיל ה"ש 2, בעמ' 307, 311; במקביל חלה גם עלייה במספר הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות, ראו אלה לוי-וינריב "פרופ' עלי זלצברגר: 'מקצוע המשפטים בישראל נמצא במשבר הכי גדול שליו' גלובס 9.1.2009 www.globes.co.il/news/article.aspx?did=10004 (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014). פרופ' זלצברגר מספר בכתבה על הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה, שבה 20% מהסטודנטים הם ערבים מוסלמים.

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

המיועדת לחרדים ופתיחת מסלולי לימוד מיוחדים המיועדים לאוכלוסייה החרדית במכללות נוספות.¹⁷ דקן בית הספר למשפטים במכללה האקדמית קריית אונו מדווח שסטודנטים רבים חרדים וממוצא אתיופי לומדים אצלם.¹⁸

הפרופסיה הפכה למגוונת ומרובדת יותר גם בזכות העלייה במספר עורכי הדין הגרים ועובדים בפריפריה. עד לפני כשני עשורים כמעט שלא ניתן היה למצוא עורכי דין בערי הפריפריה בצפון ובדרום. כיום, בניגוד לעבר, מספר עורכי הדין גדול מאוד, בעיקר בהשוואה לגודל האוכלוסייה במקום. לדוגמה, בשנת 1990 היו בעיר אשקלון 70 עורכי דין, ואילו בשנת 2010 כבר היו בה 346 עורכי דין: גידול של 500% במספר עורכי הדין, לעומת גידול של 90% בלבד באוכלוסיית העיר.¹⁹

אייל כתבן מתאר את ההבדלים בין תלמידי המכללות לתלמידי האוניברסיטאות. הוא מסביר שהבדלים אלו נובעים מהקבוצות שאליהן הם משתייכים. מיעוטים ותושבי הפריפריה, למשל, נוטים ללמוד במכללות ולא באוניברסיטאות.²⁰ אייל כתבן ואני מתארים את אותה התופעה בדיוק – יצירת פרופסיה הטרוגנית.

כשבוחנים את השפעות העלייה במספר עורכי הדין על הפרופסיה, מספר עורכות הדין מעורר תמיד עניין. בישראל התרחשה העלייה המרשימה במספר הנשים בפרופסיה בין שנות השבעים לשנות השמונים: במהלך שנות השבעים היו הנשים רק 13.4% מהפרופסיה, אבל בשנות השמונים עלה שיעורן ל-35%. בשנות התשעים הן היו 40% מהפרופסיה, אחוז שעלה ל-45% בשנת 2013.²¹ הואיל והעלייה במספר הנשים בפרופסיה קדמה לשנת 1995, לא ניתן לשייך זאת לעלייה הדרמטית במספר כלל עורכי הדין. זאת, אף על פי שכניסת הנשים לפרופסיה תרמה לעלייה הדרמטית במספר עורכי הדין.

שינוי חשוב נוסף שעבר המקצוע קשור ל"הצעת פני המקצוע". מרבית עורכי הדין כיום בישראל צעירים יחסית. בשנת 2010 היו 60% מעורכי הדין הרשומים בלשכה בני 40 ומטה,

17 לריאיון עם פרופ' גבריאלה שלו, נשיאת הקריה האקדמית אונו לשעבר דקן בית הספר למשפטים, ראו רון דרור "אני מאוד מוטרדת מהרוח הזאת" עורך הדין 13, 56, 63 (2011).

18 אלה לוי-וינריב "אלה שקוראים לסגור את המכללות למשפטים הם אינטרסנטיים" גלובס www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000595426#FromSearchPage 21.10.2010 (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014).

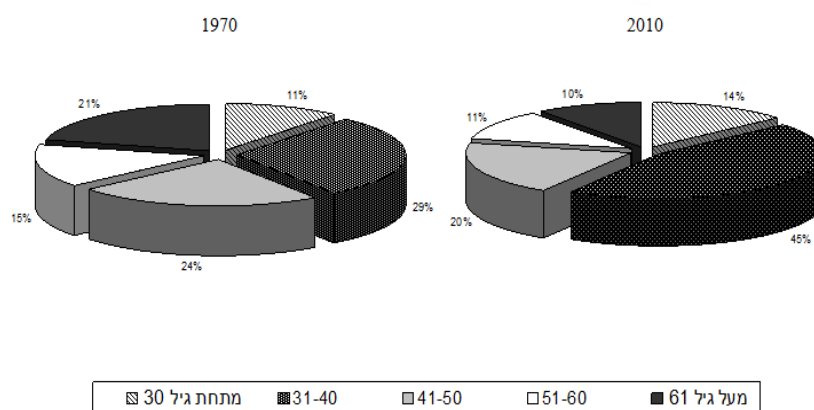
19 הנתונים על מספר עורכי הדין נלקחו מלשכת עורכי הדין. הנתון על גידול האוכלוסייה בעיר אשקלון נלקח משנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה – שנתון 1996 לוח מספר 2.14 המציג את הנתון לגבי שנת 1990, ושנתון 2011 לוח מספר 2.15 המציג את הנתון לשנת 2011.

20 Katvan, לעיל ה"ש 2, בעמ' 309.

21 שלומית בכר עריכת-דין בישראל: פמיניזציה של פרופסיה נייר דיון 101 (מכון גולדה מאיר לחקרי עבודה וחברה, 1999); נלי אליאס ומיכל שטראי עורכות-דין שוות פחות: דפוסי ריבוד ואי-שוויון במקצוע עריכת הדין בישראל נייר דיון 95 (מכון גולדה מאיר לחקרי עבודה וחברה, 1998). הנתון של מספר הנשים בשנות השבעים, ראו צבי יוגב סקר אוכלוסיית עורכי הדין בישראל 1970/71 4 (1971). בשנת 1970 יזמה לשכת עורכי הדין (בפעם היחידה בתולדותיה) סקר מקיף שכלל את כל עורכי הדין הרשומים באותה עת בלשכה. הנתון לגבי שנת 2013 התקבל מלשכת עורכי הדין.

ורק 10% – בני 61 ומעלה.²² לשם השוואה, בשנת 1970 היו 40% מעורכי הדין בני 40 ומטה ו-21% היו בני 60 ומעלה.²³ ניתן לראות שאחוז עורכי הדין בני 40 ומטה גדל מ-40% בשנת 1970 ל-60% בשנת 2010 – שפירושו שהפרופסיה עברה "הצערה".

גרף 3: חלוקת עורכי הדין לפי קבוצות גיל, 1970 ו-2010

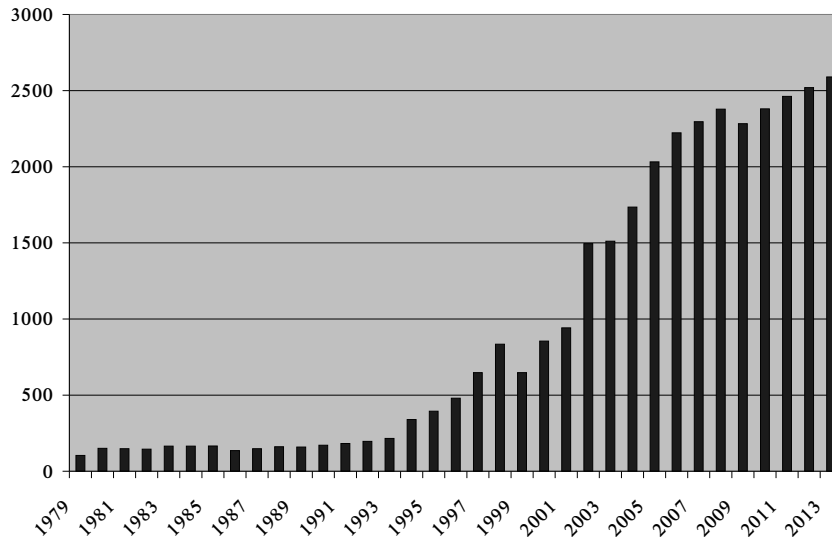
גרף מספר 3 מראה את התפלגות גילאי עורכי הדין בשנת 1970 ובשנת 2010. אציין שבין השנים הללו לא נמצא כל מחקר או נתון שפרסמה הלשכה שממנו ניתן לדלות נתונים אלה בשנים נוספות, ולכן לא ניתן לקבוע בוודאות מתי בדיוק החלה הירידה בגילאי עורכי הדין. שינוי נוסף שעבר המקצוע בזמן העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין הוא עלייה בהשכלת עורכי הדין, המתבטאת במספר גדל והולך של עורכי דין בעלי תואר שני במשפטים. בישראל כדי לקבל את ההסמכה לעריכת דין די בתואר ראשון במשפטים. לכן אלו שלומדים לתואר שני במשפטים כבר הוסמכו כעורכי דין. לפיכך העלייה במספר עורכי הדין שלמדו לתואר שני במשפטים מצביעה על עלייה בהשכלת עורכי הדין. לפני העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין, די היה בתואר ראשון במשפטים כדי למצוא עבודה, ולכן רק מעטים למדו לתואר שני. להערכתי, כאשר גדל שוק עורכי הדין, המשיכו אלה את לימודיהם לתואר שני משתי סיבות: ראשית, ככל הנראה הם לא הצליחו למצוא עבודה כעורכי דין; שנית, הם מצאו עבודה, אך האמינו שתואר שני במשפטים ישפר את סיכוייהם למצוא עבודה טובה יותר.

22 מדר עורכי הדין לכנס העשור, לעיל ה"ש 11.

23 יוגב, לעיל ה"ש 21, בעמ' 2.

גרף 4: העלייה במספר הסטודנטים לתואר שני במשפטים, 1979–2013

גרף 4 כולל מידע המצביע על עלייה דרמטית במספר הסטודנטים הלומדים לתואר שני במשפטים באוניברסיטאות בין השנים 1979–2013. ניתן לראות בגרף כי משנת 1995 (שנת המהפך) הגידול במספר הלומדים לתואר שני במשפטים צובר תאוצה. בשנה זו למדו לתואר שני 395 איש, ובשנת 2013 עלה מספר הלומדים ל-2,578 איש.²⁴ יצוין שמספר עורכי הדין הלומדים לתואר שני בין השנים 2004–2012 היה מעט גבוה יותר מהמצוין בטבלה, הואיל וזו מציגה רק את הלומדים באוניברסיטאות הציבוריות, ומשנת 2004 מתקיימים לימודי תואר שני במשפטים גם בחלק מהמכללות שאינן כלולות בטבלה זו.²⁵ הנתון של שנת 2013 כולל גם את תלמידי התואר השני במכללות.²⁶ אם נשווה בין שנת 1995, שבה למדו 395 תלמידים לתואר שני, לשנת 2013, שבה למדו 2,578 תלמידים, נראה גידול מרשים של כ-650% בתוך שמונה-עשרה שנים. גידול זה מרשים במיוחד בהשוואה לגידול במספר עורכי הדין בין שנים אלו – כ-

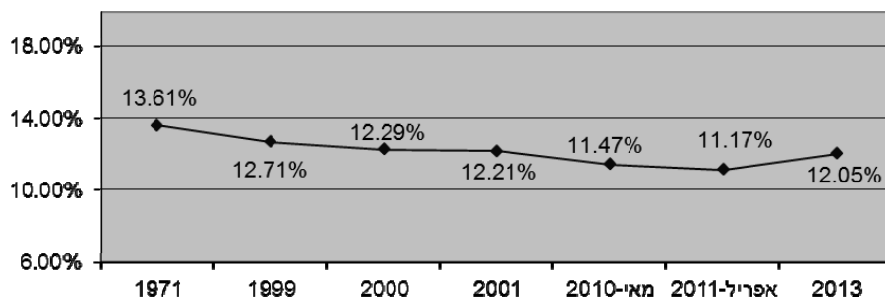
24 הנתונים נלקחו משנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הפרק העוסק בחינוך (לוח שנקרא "סטודנטים באוניברסיטאות לפי תחום לימוד ותואר"). הנתון לשנת 2013 נלקח מאתר המועצה להשכלה גבוהה "לוח 10: סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה לפי תואר, סוג מוסד ותחום לימודים" (תשע"ג–2012/13) (2012/04/Table-10.xls) che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/Table-10.xls (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014) (להלן: "מל"ג, לוח 10, 2013").

25 לפי נתון יחיד שאיתרתי משנים אלו עולה שבין השנים 2010–2011 למדו במכללות 135 תלמידים לתואר שני. ראו המועצה להשכלה גבוהה שר החינוך ויו"ר המל"ג גדעון סער: לראשונה – למעלה מ-300 אלף סטודנטים צפויים לפתוח את שנת הלימודים האקדמית, תשע"ג, 12 (העתק הדו"ח מצוי בידי המחברת).

26 מל"ג, לוח 10, 2013, לעיל ה"ש 24. לפי טבלה זו מתוך 2,578 התלמידים לתואר שני במשפטים – 2,244 למדו באוניברסיטאות ו-334 במכללות.

380% (מ-14,480 עורכי דין בשנת 1995 ל-55,176 בשנת 2013). חשוב גם לציין שבעיקר האוניברסיטאות נהנו מגידול זה ואף עודדו אותו על ידי פתיחת תכניות מיוחדות לתואר שני המותאמות לעורכי דין עובדים. ככל הנראה, האוניברסיטאות זיהו את הפוטנציאל בקרב בוגרי התואר הראשון במכללות המבקשים "לשדרג" את עצמם בתואר שני מאוניברסיטה. כפי שניתן לצפות, העלייה בהיצע עורכי הדין גרמה לגידול במספר עורכי הדין העוזבים את הפרופסיה. המדד האובייקטיבי היחיד הקיים לשיעורי העזיבה של המקצוע הוא מספר עורכי הדין הרשומים בלשכה אך אינם משלמים דמי חבר שהם חובה.²⁷

גרף 5: שיעור עורכי הדין הרשומים שאינם משלמים דמי חבר, 1970–2013

גרף 5 מראה ירידה קלה במספרם של עורכי דין העוזבים את המקצוע – בשנת 1971 עמד שיעורם על 13.6% מכלל עורכי הדין, בשנת 2011 ירד שיעורם לכ-11%, ובשנת 2013 12% מעורכי הדין הרשומים אינם משלמים דמי חבר.²⁸

אבל גרף 5 מראה רק חלק משיעורי העזיבה של הפרופסיה. בפועל שיעור עורכי הדין העוזבים את המקצוע גבוה יותר, הואיל ועורכי דין רבים ממשיכים לשלם את דמי החבר אף על פי שאינם עורכי דין פעילים. דמי החבר שהלשכה גובה אינם גבוהים, כך שגם מי שאינו עורך דין פעיל ורוצה לשמור לעצמו את האפשרות לפעול כעורך דין או להציג את עצמו כעורך דין, ממשיך לשלם דמי חבר ולהופיע במניין עורכי הדין הפעילים אף שאינו כזה (כמו, לדוגמה, כותבת מאמר זה). סקר שנערך בשנת 2009 על ידי מחוז חיפה בלשכת עורכי הדין הראה ש-35% מעורכי הדין שהשתתפו בסקר לא עסקו בעריכת דין אף שהיו רשומים בלשכה כעורכי דין

27 כדי לא להיות מחויב בתשלום דמי החבר, נדרש עורך הדין להודיע ללשכה על הגבלת חברות לפי סעיף 52 לחוק לשכת עורכי הדין, התשכ"א-1961. יש עורכי דין שאף לא טורחים להודיע על הגבלת חברות, אלא פשוט מפסיקים לשלם את דמי החבר – כולם נחשבים לעורכי דין רשומים ולא פעילים.

28 הנתונים נאספו מהמקורות הבאים: יוגב, לעיל ה"ש 21, בעמ' 1; מדד עורכי הדין לכנס העשור, לעיל ה"ש 11; "נתונים ומספרים", לעיל ה"ש 9; ג'ודי מלך "לא לפרוטוקול" גלובס 4.10.2001. www.globes.co.il/news/article.aspx?did=525443 (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014); הנתון לשנת 2013 התקבל מלשכת עורכי הדין.

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

פעילים המשלמים דמי חבר.²⁹ בנוסף, בשנת 2000 העריכה הלשכה כי כשליש מבעלי רישיון עריכת הדין אינם עורכי דין פעילים.³⁰ ייתכן שחלקם מלכתחילה לא התכוונו לעסוק בעריכת דין, אלא רצו ללמוד משפטים כסיוע לעבודתם הנוכחית (למשל רואי חשבון ומנהלי חברות). אלה לא עזבו את המקצוע, אולם בהיעדר נתונים לגבי מספרם, ולאור העובדה שהוסמכו כעורכי דין, אתייחס אליהם כאל מי שעזבו את המקצוע.

תימוכין נוסף למספר הגבוה של עורכי הדין הנוטשים את המקצוע הוא מספר עורכי הדין המחפשים קריירה שנייה. כבר למעלה מעשור חברות השמה מדווחות על אחוזים גבוהים של עורכי דין הפונים אליהם בחיפוש אחר עבודה שאינה עריכת דין.³¹ נתונים אלו תואמים כמה סקרים שנערכו בקרב עורכי דין והעלו שכמחצית מהנשאלים (45% בסקר אחד ו-57% בסקר שני) השיבו שאינם שבעי רצון מהבחירה להיות עורכי דין, ולו יכלו לבחור מחדש, היו בוחרים במקצוע אחר.³²

נתון משוער זה של כ-30% עזיבה, חשוב במיוחד, כאשר משווים אותו לנתון בדוק של 10% שיעור עזיבה בשנת 1971.³³ המסקנה היא שאכן הייתה עלייה משמעותית בשיעור נטישת המקצוע בין שתי התקופות האלו. אני מניחה שהיו לכך סיבות שונות, אך עליית מספר עורכי הדין, שהגדילה את ההיצע, הגבירה את התחרות והקשתה על פרנסת עורכי הדין, היא הגורם העיקרי.

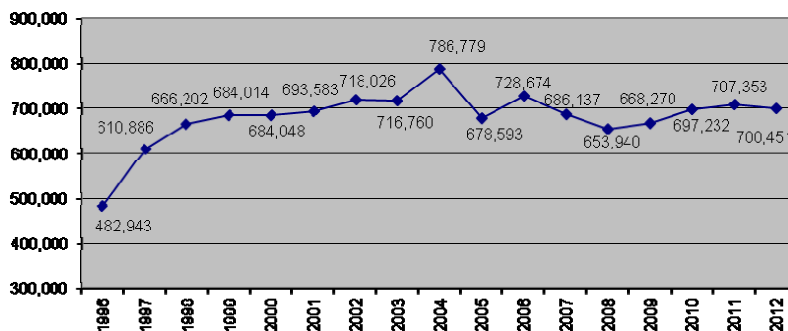
ד. השפעות הגידול במספר עורכי הדין על הפרקטיקה המשפטית

אחת השאלות המעניינות היא אם העלייה במספר עורכי הדין תואמת גם את העלייה בהיקף ההתדיינות בבתי המשפט בישראל. גרף 6 מראה את מספר התיקים החדשים שנפתחו בכל שנה במערכת המשפט בין השנים 1996–2012 (הנתונים כוללים את בית הדין לעבודה ובית המשפט

- 29 מיכל שקד "עו"ד פנים למשפט" בדלתיים פתוחות 28, 8, 10 (2009).
- 30 משה רונן "חותמים בלשכה" ידיעות אחרונות 7.3.2000 (בקבוצה זו נמנו פוליטיקאים, מנהלים, עיתונאים, יחצ"נים, פקירי ממשלה ובעלי מגוון עיסוקים נוספים).
- 31 מלץ, לעיל ה"ש 28. בכתבה מצוטטים יועצים לבחירת מקצוע האומרים שעודף ההיצע בשוק של עורכי דין אינו שורש הבעיה. נכון שהשוק מוצף, ולכן קשה להתקדם היום בתחום המשפטים, אך רוב הפונים אליהם מבינים שמקצוע עריכת הדין אינו מתאים להם. ראו גם מזל מועלם "יש גלימה, אין עבודה" הארץ 25.6.1999. הכתבה מציגה נתונים של לשכת התעסוקה המראים עלייה של 40% בשיעור עורכי הדין המחפשים עבודה במהלך חמשת החודשים הראשונים של שנת 1999.
- 32 ענת רואה "בלעדי ל"כלכליסט": 45% מעורכי הדין לא היו בוחרים שוב במקצוע" כלכליסט 5.9.2011 www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3530349,00.html (נבדק לאחרונה ב-4.3.2014). הסקר נערך בקרב עורכי דין מכל הארץ בשנת 2011; נורית רוט "57% מעורכי הדין לא מרוצים מהמקצוע, 80% לא היו ממליצים עליו לילדיהם" TheMarker 23.3.2009 www.themarker.com/markets/1.525500 (נבדק לאחרונה ב-5.3.2014). הסקר נערך בקרב עורכי דין ממחוז חיפה בשנת 2009. נתוני הסקר פורסמו בביטאון ועד מחוז חיפה, שקד, לעיל ה"ש 29.
- 33 יוגב, לעיל ה"ש 21, בעמ' 47.

לענייני משפחה אך אינם כוללים את בית המשפט העליון).³⁴ ניתן לראות עלייה משמעותית במספר התיקים שנפתחו החל משנת 1996, שנה אחרי שנת המהפך, ועד לשיאה של שנת 2004. בשנת 2004 החלה ירידה מתונה, אך מספר התיקים שנפתחו לא הגיע כדי מספרם בשנת 1996. הדבר מעיד על הגידול במספר עורכי הדין.³⁵ היו גורמים נוספים לעלייה בהיקף ההתדיינות בבתי המשפט, ובהם גידול האוכלוסייה בישראל ובעיקר התגברות תהליך ה"משפוט" בה, שלפיו כמעט כל סכסוך מוצא את דרכו לבתי המשפט.³⁶

גרף 6: מספר התיקים שנפתחו בבתי המשפט, 1996–2012

בשנים שלפני 1995 הורגש בתחומים מסוימים מחסור ניכר בעורכי דין. אחד מתחומים אלה היה השירות הציבורי. בפני עורכי הדין החדשים עמד אז היצע רחב של משרות, והשירות הציבורי היה האחרון בתור, הואיל והוא לא יכול היה להתחרות בתנאי השכר שהציע המגזר הפרטי. המחסור היה כה חמור עד שפעמים רבות נותרו משרות בשירות הציבורי, אפילו משרות של שופטים, בלתי-מאוישות, הואיל ולא נמצא עורך דין ברמה הנדרשת. חלק מהשירות הציבורי התמודד עם המחסור בדרך של פשרה בהעסקה. לדוגמה, בשל מחסור חמור של עורכי דין בפרקליטות, הוגשו תביעות פליליות בבית משפט השלום על ידי שוטרים חסרי כל הכשרה משפטית.³⁷

34 הנתונים עד לשנת 2003 התקבלו מהנהלת בתי המשפט (עותק שמור אצל המחברת). הנתונים משנת 2003 והלאה לקוחים מדו"חות חופש המידע של הרשות השופטת ב- elyon.l.court.gov.il/heb/haba/dochot/main.htm (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014).

35 דו"ר רגולציה של עורכי דין, לעיל ה"ש 14, בעמ' 173–174.

36 מנחם מאוטנר משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת (2008). ראו גם Neta Ziv, *Unauthorized Practice of Law and the Production of Lawyers*, 19 INT. J.L.P. 175, 177 (2012).

37 יצחק זמיר "מלאה הארץ משפטנים" עורך הדין 11, 22–23 (2011) (גיליון היובל ללשכת עורכי הדין).

החל משנת 1995 ובאופן הדרגתי כבר לא דווח על מחסור בעורכי דין בתחום השירות הציבורי, לרבות בשפיטה. כיום תביעות פליליות מוגשות רק על ידי עורכי דין, שאף עברו לעבוד בתפקידים שונים במשטרה, מקום שבו בעבר לא היו עורכי דין כלל. עורכי דין רואים כיום בעבודה במגזר הציבורי עבודה מבוקשת, ורק עבודה כעורך דין בחברה עסקית קודמת לה בביקוש.³⁸

ריבוי עורכי הדין גרם גם ליצירת תחומי עיסוק חדשים ואף תתי-תחומים. זאת, בשל הצורך להתבלט להציע ללקוחות ערך מוסף. קרוב לחמש מאות תחומי ותתי-תחומי עיסוק חדשים נוצרו בשוק המשפטי.³⁹ בתחום דיני המשפחה, למשל, משרד הנותן שירות לכלל הציבור הפרטי כמעט שאינו רווחי, ואף מגיע לכדי הפסד. לעומת זאת, משרדי בוטיק, המטפלים בענייני הגירושין או בהון המשפחתי של משפחות אמידות, זוכים לשכר טרחה גבוה מאוד.⁴⁰ חלק מהתחומים החדשים נוצרו בשל גורמים נוספים. החל מאמצע העשור הראשון של שנת 2000 ניכרת עלייה חדה בהיקף התובענות הייצוגיות שהוגשו בעיקר נגד בנקים וגופים כלכליים גדולים.⁴¹ נטען כי הסיבה העיקרית לכך היא שינוי חוק התובענות הייצוגיות בשנת 2006. זאת, הואיל ומאז כניסתו לתוקף ניתן לראות עלייה משמעותית במספר התובענות שהוגשו. עם זאת, החוק עצמו לא שינה את המצב בכל הנוגע להסדרת מכשיר התובענה הייצוגית,⁴² ולפיכך ברי כי גם העלייה במספר עורכי הדין תרמה לעלייה במספר התובענות הייצוגיות בעיקר נגד בנקים וגופים כלכליים אחרים.⁴³ בד בבד עם העלייה במספר עורכי הדין, חלה עלייה גם במספר תביעות הרשלנות המקצועית שהוגשו נגד עורכי דין. עד לפני כעשור היה נדיר למצוא תביעות כאלו או עורכי דין שיסכימו לייצג תובעים. כיום יש הן תביעות רבות והן משרדי עורכי דין המתמחים בייצוג תובעים במקרים כאלו.⁴⁴

רב-גונית העיסוק המשפטי באה לידי ביטוי גם בהיווצרות שכבה בולטת של עורכי דין שתחום עיסוקם העיקרי הוא עריכת דין חברתית-ציבורית (public interest lawyering). עריכת דין חברתית-ציבורית צמחה בישראל החל מאמצע שנות השמונים של המאה הקודמת, מסיבות

38 חן מענית "סקר: רק 2% מעורכי הדין מעוניינים להישאר בתפקידם הנוכחי" גלובס 2.9.2010. הכתבה מציגה ממצאי סקר שערכה חברת השמה מובילה בתחום של השמת עורכי דין המתבססת על תשובות של למעלה מאלף עורכי דין. לפי הסקר, מקום העבודה המועדף על עורכי דין הוא חברה עסקית (37%), המקום המועדף השני הוא המגזר הציבורי (17%) ורק לאחריו משרד עורכי דין בינוני (14%), משרד עורכי דין גדול (13%), משרד בוטיק (11%) ומשרד קטן (5%).

39 דודי זלמנוביץ "התפלגות תחומי עיסוק והכנסה למחייב בסקטור המשפטי" 1Glawbal (2011) [www.glawbal.com/upload/Practices%202011\(1\).pdf](http://www.glawbal.com/upload/Practices%202011(1).pdf). (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014). שם, בעמ' 6.

40 מתוך פנקס התובענות הייצוגיות המנוהל לפי מערכת בתי המשפט מכוח סעיף 28 לחוק התובענות הייצוגיות, התשס"ו-2006. elyon1.court.gov.il/heb/tovanot_yezugiyot/list.htm. (נבדק לאחרונה ב-29.5.2014).

42 אלון קלמנט "קווים מנחים לפרשנות חוק התובענות הייצוגיות, התשס"ו-2006" הפרקליט מט 131 (2007). ד"ר קלמנט מראה שמסגרת העילות לתביעה, הדרישות לאישור התובענות הייצוגיות ומסגרת שיקול הדעת שניתנה לבית המשפט בקביעת התמריצים לתובע המייצג לעורך הדין, נותרו דומות למצבן מלפני החוק. כך שהחוק לא הביא למהפכה בתחום.

43 נועם שרביט "עורכי הדין בונים קריירה על הגב של הבנקים" גלובס 20.6.2005.

44 ליטל דוברוביץקי "מלכודת לפרקליט" ידיעות אחרונות 12.5.2010.

שאינן קשורות לעלייה הדרמטית במספר עורכי הדין.⁴⁵ אך מכיוון שעלייה זו הביאה להרחבת שורות העוסקים בפרקטיקה בתחומי משפט רבים, היא אפשרה הרחבה גם בתחום עריכת דין חברתית-ציבורית. אם בתחילת הדרך ניתן היה לספור באצבעות יד אחת את מספר עורכי הדין החברתיים-ציבוריים,⁴⁶ הרי כיום מדובר בקבוצה המונה מאות עורכי דין.⁴⁷ הרחבת תחום העיסוק של עריכת דין חברתית-ציבורית נבעה גם מפתיחת הקליניקות המשפטיות בבתי הספר למשפטים, תופעה שהחלה בשנת 2000. הגורם לעלייה במספר עורכי הדין – פתיחת בתי הספר הפרטיים למשפטים – היה גם הגורם להרחבת עריכת דין חברתית-ציבורית בדרך של הוספת עשרות מקומות תעסוקה לעורכי דין בתוך הקליניקות המשפטיות.⁴⁸ הקליניקות המשפטיות הפועלות כיום במסגרת כל ארבעה-עשר בתי הספר למשפטים בישראל הן חלק חשוב מעריכת הדין החברתית-ציבורית בארץ. אחד העקרונות הבסיסיים בכלכלת שוק הוא שבמקום שיש עודף היצע יורדים המחירים. עיקרון זה לא פסח על שוק השירותים המשפטיים, שבו נרשמה ירידה בשיעור שכר הטרחה של עורכי הדין.⁴⁹ חשוב לציין שלמרות ירידת מחירי שכר הטרחה, לא נפתרה בעיית הנגישות למשפט של השכבות המוחלשות, והיא עדיין מצומצמת.⁵⁰ הירידה בשיעור שכר הטרחה בולטת בעיקר במשרדים הקטנים והבינוניים המעניקים שירותים משפטיים למשקי הבית הקטנים. משרדים אלו עוסקים לרוב במכירת דירות, בתביעות נזיקין – בכללן תביעות תאונות דרכים – ובדיני משפחה. בתחומים אלו יש היצע רב של עורכי דין, והדבר גרם לירידה חדה במחירי שכר הטרחה בהם כבר לפני כשני עשורים. יתרה מכך, בתחומים אלו קיים פער גדול בשיעור שכר הטרחה בין המשרדים הקטנים למשרדים הגדולים

45 לתיאור הסיבות לצמיחת עריכת דין חברתית-ציבורית בישראל ראו נטע זיו "עריכת דין לשינוי חברתי בישראל: מבט לעתיד לאחר שני עשורי פעילות" מעשי משפט א 19, 26–28 (2008) (להלן: זיו "עריכת דין לשינוי חברתי").

46 שם, בעמ' 26.

47 בהקשר זה מעניין לציין שבבחירות האחרונות ללשכת עורכי הדין, בחודש יוני 2011, התמודדה לראשונה רשימה בשם "לתכלית ראויה – אחריות מקצועית וצדק חברתי" שהורכבה, כהגדרתה, מעורכות דין ועורכי דין חברתיים – מהשוק הפרטי, המגזר הציבורי, ארגונים לשינוי חברתי ומהקליניקות בבתי הספר למשפטים. הרקע להקמת הרשימה ולהשתתפות בבחירות היה חוסר שביעות הרצון מעמדת הלשכה כלפי הארגונים החברתיים והרצון לשפר את מעמדם. הרשימה החדשה אשר קמה אך לפני הבחירות הצליחה לקבל שני מנדטים במועצה הארצית ושני מנדטים בוועד מחוז תל-אביב. זהו הישג מכובד המעיד על כך שהיו כמה מאות עורכי דין שהצביעו למענה. ראו אתר לשכת עורכי הדין "הודעה בדבר תוצאות של הבחירות למוסדות לשכת עורכי הדין שנערכו ביום י"ט בסיוון תשע"א – 21 ביוני 2011". www.israelbar.org.il/article_inner.asp?pgId=115345&catId=4118 (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014). לסיבה והרקע להתארגנות ראו לימור זר-גוטמן "לשכת עורכי הדין והקליניקות המשפטיות: אנטומיה של מאבק המשפט יז 59 (2012).

48 זיו "עריכת דין לשינוי חברתי", לעיל ה"ש 45, בעמ' 26. על התפתחות קליניקות משפטיות בישראל ראו נויה רימלט "החינוך המשפטי-בין תיאוריה לפרקטיקה" עיוני משפט כד 81 (2000).

49 זלמנוביץ "התפלגות תחומי עיסוק והכנסה", לעיל ה"ש 39, בעמ' 4.

50 Ziv, לעיל ה"ש 36, בעמ' 178.

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

הגובים על אותה עבודה שכר גבוה יותר, לעתים פי שניים.⁵¹ כך, לדוגמה, שעות העבודה של עורכי הדין בתחום דיני החברות מהווים 13% מסך השעות המושקעות בכל הענף. המשרדים הגדולים ומשרדי בוטיק מצליחים לקבל שכר טרחה גבוה מאוד, ואילו המשרדים הקטנים נאלצים להעניק שירות משפטי במחירים נמוכים.⁵² 50% מההכנסות משכר הטרחה של השוק מתחלקים בין 16% מעורכי הדין בשוק הפרטי, ואילו המחצית השנייה מתחלקת בין 84% מעורכי הדין.⁵³

ההבדלים בשכר הטרחה בין המשרדים הקטנים לגדולים באים לידי ביטוי גם בפערי שכר משמעותיים בין עורכי הדין העובדים במשרדים אלו. שני עורכי דין שסיימו את הלימודים יחד באותו מוסד אקדמי יכולים למצוא עצמם בפערי שכר משמעותיים שילכו ויגדלו במרוצת השנים, זאת אם אחד התקבל לעבודה במשרד מסחרי גדול בתל-אביב, ואילו השני התקבל לעבודה במשרד קטן בפריפריה המייצג בעיקר משקי בית.

בתחילת עבודתם כעורכי דין יכול הפער בשכר החדשי של שני עורכי הדין אף לעמוד על 80%, אולם כעבור עשר שנים, בהנחה שיתקדמו אך יישארו באותו סוג משרד – יכול הפער ביניהם לעמוד על מאות אחוזים.⁵⁴ פער זה הוא תוצאה של הפער ברווחי שני סוגי המשרדים, המשרד הגדול למול המשרד הקטן. ביטוי נוסף לפער זה נמצא בשיעור הצמיחה של המשרדים הגדולים אשר מתאפיין מזה עשור ויותר בגידול חד ביותר.

מתחילת שנות האלפיים החלו להיערך ולהתפרסם בישראל דירוגים של משרדי עורכי הדין לפי כמה קריטריונים: מספר עורכי הדין, החלוקה בין שכירים לשותפים, מספר העובדים ותחומי המומחיות. לצורך מחקר זה רלוונטי בעיקר הקריטריון של מספר עורכי הדין הכולל במשרד, באמצעותו אצביע על העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין במשרדים הגדולים המתרחשת בשנים של העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין.

בשנת 2013 סגר את העשירייה הראשונה בדירוג משרד המונה 116 עורכי דין,⁵⁵ בשנת 2000 לא היה אף משרד בגודל כזה. המשרד שדורג אז במקום הראשון מנה 75 עורכי דין. משרד בסדר גודל כזה, של למעלה מ-100 עורכי דין, הופיע לראשונה בישראל רק בשנת 2007

51 לדוגמה: בגין ייצוג מוכר של דירת מגורים ממוצעת יגבה משרד קטן שכר טרחה בסך 0.6%–1% משווי הנכס, ואילו משרד גדול יגבה שכר טרחה בסך 1%–2% משווי הנכס. כתביעה לצו מניעה יגבה משרד קטן שכר טרחה בסך 7,000–16,000 ש"ח, ואילו משרד גדול יגבה עבור אותה תביעה 15,000–65,000 ש"ח. הנתונים נלקחו מדו"ח זלמנוביץ "המצרה" comodification והשוואות שכר טרחת עורך דין – מאי 2011 " [www.glawbal.com/upload/Products%202011\(1\).pdf](http://www.glawbal.com/upload/Products%202011(1).pdf) (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014).

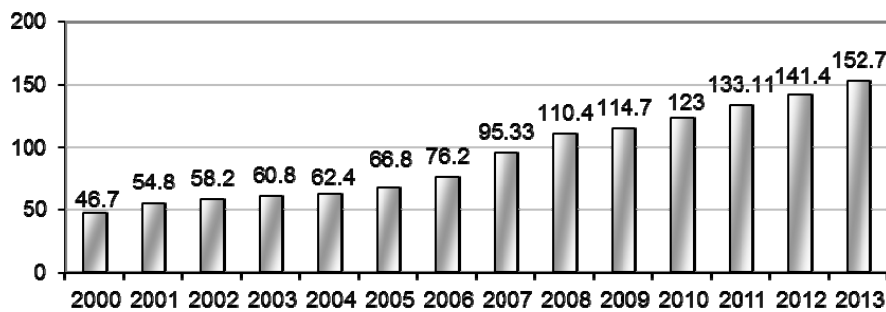
52 דודי זלמנוביץ "סקטור עורכי הדין בארה"ב וישראל סיכום 2011" [www.glawbal.com/upload/2011%20Summary%20-20GLawBAL\(1\).pdf](http://www.glawbal.com/upload/2011%20Summary%20-20GLawBAL(1).pdf) (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014).

53 דודי זלמנוביץ "שוק העבודה של עורכי דין ודגשים לאבחון והשמת עורכי דין" 1, 2 (2010) [www.glawbal.com/upload/2011%20Summary%20-%20GLawBAL\(1\).pdf](http://www.glawbal.com/upload/2011%20Summary%20-%20GLawBAL(1).pdf) (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014).

54 הנתונים לשנת 2013 ניתנים לצפייה ב: duns100.globes.co.il/rating?did=1000866839 (דירוג 100 משרדי עורכי הדין המובילים – אתר גלובס) (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014).

ודורג אז במקום הראשון⁵⁶. בהשוואה בין שני קצוות השנים ניתן לראות שמשרד שהיה במקום הראשון בשנת 2000 (75 עורכי דין) מגיע רק למקום השלושה-עשר בדירוג של 2013, ובמקום הראשון נמצא משרד המונה 222 עורכי דין. עוד מעידה על הגידול המואץ שעברו משרדי עורכי הדין היא העובדה שמשרד שבו שלושים עורכי דין, שבשנת 2000 דורג עשירי, נמצא בשנת 2013 במקום 44–46. העלייה בגודל משרדי עורכי הדין פקדה את כל השוק, ולא רק את הראשונים בדירוג, ולראיה – בשנת 2003 סגר את רשימת מאה המשרדים הגדולים ביותר משרד שמנה 10 עורכי דין, ואילו בשנת 2013 ממוקם משרד בגודל זה רק במקום ה-164 עד 170.⁵⁷

גרף 7: הגודל הממוצע של עשרה המשרדים הגדולים ביותר, 2000–2013

גרף 7 מציג את המספר הממוצע של עורכי הדין בעשרת המשרדים הגדולים בין השנים 2000–2013. ניתן להבחין בגידול החד שחל במשרדים אלו מ-47 עורכי דין בממוצע בשנת 2000 לכ-153 עורכי דין בממוצע בשנת 2013 – עלייה של כ-300%. מובן שיש סיבות נוספות לגידול הדרמטי המוצג בטבלה, ובכללן עלייה בהיקף הפעילות העסקית בשוק הישראלי, כניסת חברות בין-לאומיות והגברת ההפרטה והגלובליזציה. אך אין ספק שהעלייה במספר עורכי הדין אפשרה את הצמיחה הדרמטית של המשרדים שהתרחשה לכל רוחב השוק, ולכן יש לראות בה גורם לעלייה בגודל משרדי עורכי הדין.

ה. ההשפעות על התנהגות האתי של עורכי הדין ועל מערך הדין המשמעתי

שאלה מרתקת שבה אעסוק בפרק זה היא אם הגידול הדרמטי במספר עורכי הדין השפיע על התנהגותם האתית של עורכי הדין ועל מערך הדין המשמעתי. בישראל שורר מצב ייחודי

56 הנתונים לשנת 2007 ניתנים לצפייה ב: www.themarker.com/law/1.430388. (דירוג שלושים משרדי הדין הגדולים, השוואה בין שנת 2006 לשנת 2007) (נבדק לאחרונה ב-11.3.2014). ש.מ.

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

בהשוואה למערכות מקבילות בעולם, הואיל ומערך הדין המשמעתי הוא אוטונומי ונמצא בשליטה כמעט בלעדית של לשכת עורכי הדין שהחברות בה היא חובה.⁵⁸ הדין המשמעתי כולל שני שלבים. השלב הראשון, שלב הטיפול בתלונות, מתבצע בוועדות האתיקה המחוזיות ובוועדת האתיקה הארצית. ועדות אלו, המורכבות רק מעורכי דין, דנות בכל הפניות ומחליטות מה ייגזר ומה ייהפך לקובלנה משמעטית ובכך יעבור לשלב הבא. השלב השני, שלב הטיפול בקובלנה, מתבצע בבתי הדין המשמעתיים השייכים לכל מחוז, ובהם הדיינים הם רק עורכי דין.⁵⁹

בחנתי אם נוצרה בישראל "תחרות לתחתית" בתחום האתיקה בעקבות ריבוי עורכי הדין, כלומר אם עודף ההיצע של עורכי הדין ועמו הצורך להיאבק על כל לקוח הביאו להגברת התנהגות לא אתית בקרב עורכי הדין. סממן אובייקטיבי של מרוץ כזה לתחתית יהיה עלייה במספר הפניות לוועדות האתיקה (השלב הראשון של הדין המשמעתי) ובמספר הקובלנות שיוגשו (השלב השני של הדין המשמעתי). אך באופן מפתיע, כפי שניתן לראות מגרף 8 היקף הפניות לוועדות האתיקה לא השתנה דרמטית, וגם היקף הקובלנות נותר באותם שיעורים. גרף 8 מציג נתונים מוועד מחוז תל-אביב, המחוז שאליו שייכים כ-66% מעורכי הדין בישראל. מחוז זה התחיל לרכז נתונים רק בשנת 2002, ולכן הגרף מתחיל משנה זו אף שראוי שיתחיל משנת 1995, שנת המהפך. כפי שניתן לראות, יש תנודתיות רבה במספר הפניות לוועדה הכוללות בעיקר תלונות על עורכי דין אך גם שאלות שמפנים עורכי דין לוועדה המייעצת להם כיצד לפעול. לעומת התנודתיות הזו, מפתיע לגלות שמספר הקובלנות נותר כמעט ללא שינוי לכל אורך השנים. כך, למרות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין במחוז זה, שנמשכה גם אחרי שנת 2002, אין שינוי במספר עורכי הדין העומדים לדין משמעתי. ייתכנו לכך כמה הסברים. ראשית, מידע זה אינו כולל את כל המקרים שבהם יש בעיות התנהגות של עורכי דין, הואיל וחלק מהמקרים יכולים להתברר בתביעות בבית משפט (תביעות רשלנות מקצועית), ובמספרן, כפי שצינתי קודם, יש גידול. שנית, ייתכן שלא היה גידול במספר הקובלנות שהוגשו משום שהמשאבים במערך הדין המשמעתי לא הורחבו.⁶⁰ הסבר נוסף נעוץ בעובדה אחרת שעליה הצבעתי בפרק השלישי ולפיה כ-30% מעורכי הדין הרשומים אינם פעילים, כך שהשינוי במספר התלונות והקובלנות צפוי להיות מינימלי, כפי שאמנם עולה מגרף 8.

58 דו"ח הוועדה הציבורית בנושא לשכת עורכי הדין (2013), עמ' 110–112, וכן נספח ב' לדו"ח – הסדרת מקצוע עריכת הדין בעולם: סקירה משווה.

59 להרחבה על מערך הדין המשמעתי ראו לימור זר-גוטמן "הרפורמה בדין המשמעתי של עורכי הדין: האם תוקנו הליקויים?" המשפט טו 27 (2010).

60 לבעיית התקצוב החסר של מערך הדין המשמעתי ראו דעת המיעוט שלי בדו"ח הוועדה הציבורית בנושא לשכת עורכי הדין, עמ' 108, 112–113 (2013).

גרף 8: תנודות במספר הפניות וההעמדות לדין משמעתי בוועד מחוז תל-אביב, 2011–2002

כשבוחנים התנהגות אתית, ניתן לצפות שהתחרות תשפיע יותר על עורכי הדין הצעירים שטרם הספיקו להתבסס. ציפייה זו בצירוף הטענה הרווחת בדבר הרמה הירודה של בוגרי המכללות (אלו שהוסמכו אחרי שנת 1995),⁶¹ יכולה להוביל למסקנה שלפיה אף שהיקף הקובלנות לא השתנה (כפי שהראיתי לעיל), הרי רוב ההעמדות לדין משמעתי בפרק זמן נתון יהיו של עורכי דין בעלי ותק של פחות מחמש-עשרה שנה (אלו שהוסמכו אחרי שנת 1995). אולם בדיקה אמפירית שערכתי בשני מאגרים מרכזיים של הדין המשמעתי מעידה אחרת, ולפיה שיעור עבריינות המשמעת בפרק זמן נתון גבוה יותר דווקא בקרב עורכי דין בעלי ותק של חמש-עשרה שנה ומעלה. המחקר מראה שעורכי הדין הצעירים מבצעים פחות עברות משמעת יחסית לחלקם בקרב כלל אוכלוסיית עורכי הדין.

מאגר המידע הראשון שנבדק כלל את כל תיקי הקובלנות שנדונו בפני בית הדין המשמעתי של ועד מחוז תל-אביב (שאליו שייכים כ-66% מכלל עורכי הדין) משנת 2008 ועד לרבע השלישי של שנת 2010 כולל.⁶² בתיקים נבחנו מספר שנות הוותק של עורך הדין ביום שבו הוגשה נגדו הקובלנה.

מאגר המידע השני שנבדק כולל את כל עורכי הדין שהושעו או הוצאו מהלשכה לאחר שהורשעו בדין המשמעתי נכון לסוף שנת 2010. זהו מאגר הענישה הפומבי היחיד, הואיל ולפי החוק חובה לפרסם את שם עורך הדין המושעה או המוצא מהלשכה. הפרסום כולל את שם

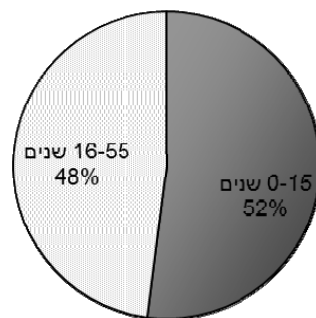
61 תומר זרחין "דיקני האוניברסיטאות: "הרמה במכללות ירודה" הארץ 22.7.2011; עלי זלצברגר "המכללות למשפטים לא תרמו לרמת החינוך האקדמי" TheMarker 21.10.2010.

62 אני מבקשת להודות לוועד מחוז תל-אביב לשנת 2010 אשר אפשר לי את הגישה המלאה לתיקים אלו שהיו חסויים. הרפורמה שבמסגרתה הפכו הליכים בפני בתי הדין המשמעתיים לפומביים נכנסה לתוקף רק בתחילת שנת 2010 לגבי קובלנות שהוגשו ממועד זה ולא כללה הליכים שכבר התנהלו. בתיקים אלו בחנתי את מספר שנות הוותק של עורך הדין ביום פתיחת ההליך נגדו.

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

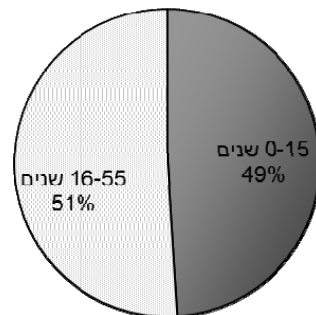
עורך הדין, מספר הרישיון שלו או שלה (שממנו ניתן ללמוד על מספר שנות הוותק), והמועדים שבהם חל העונש שנגזר, ההשעיה או ההרחקה.

גרף 9: חלוקה של קובלנות שנדונו בוועד מחוז תל-אביב לפי מספר שנות הוותק של עורך הדין, 2008–2010

גרף 9, המבוסס על מאגר המידע הראשון, מראה שעורכי דין בעלי ותק של עד חמש-עשרה שנה, על אף היותם 78% מכלל אוכלוסיית עורכי הדין, אחראים ל-52% מהקובלנות שנדונו בפני בית הדין המשמעתי של ועד מחוז תל-אביב בין השנים 2008–2010. מפתיע יותר חלקה השני של המשוואה, שלפיה, עורכי הדין בעלי ותק של יותר משש-עשרה שנה, המהווים 22% מכלל עורכי הדין, אחראים ל-48% מהקובלנות שנדונו במחוז זה – יותר מכפול מחלקם באוכלוסיית כלל עורכי הדין.

גרף 10: חלוקה של עונשים של השעיה או הרחקה לפי מספר שנות הוותק של עורך הדין, 2010

גרף 10, המבוסס על מאגר המידע השני, הכולל את פרטיהם של כל עורכי הדין שהושעו או הורחקו לאחר שהורשעו בדין המשמעתי, נכון לסוף שנת 2010, מציג מידע זהה. ניתן לראות שעורכי הדין בעלי הוותק של חמש-עשרה שנה, אף שהם 78% מכלל עורכי הדין, מבצעים

49% מכלל העברות החמורות, אלו שבגינן הוטל העונש של השעיה או הוצאה מהלשכה. לעומתם, עורכי הדין בעלי הוותק של שש-עשרה שנה ומעלה, שהם 22% מכלל עורכי הדין, אחראים ל-51% מהעברות החמורות – יותר מכפול משיעורם בכלל אוכלוסיית עורכי הדין. ממצאים אלו מראים שעורכי הדין שהצטרפו ללשכה החל משנת 1995 מבצעים פחות עברות ממה שהיינו מצפים למצוא לאור שיעורם בקרב אוכלוסיית עורכי הדין. יתרה מכך, הדעה הרווחת בדבר רמתם האתית הירודה מוטעית. באופן מפתיע, עורכי הדין הוותיקים, המרבים להלין על המרוץ לתחתית האתיקה אצל עורכי הדין הצעירים, הם אלו שכבר הגיעו לתחתית זו.

גם כאן ניתן להציע כמה הסברים לעובדה זו. הסבר ראשון מתייחס לעובדה שהוצגה בפרק השלישי, שלפיה כ-30% מעורכי הדין הרשומים אינם פעילים. ייתכן שבקרב 30% אלו יש רוב מכריע לעורכי הדין בעלי הוותק של עד חמש-עשרה שנה. כך, עורכי דין אלו פחות פעילים, ולכן עוברים פחות עברות. הסבר שני מתבסס על ההשערה שלפיה רבים מעורכי הדין בעלי הוותק של עד חמש-עשרה שנה עובדים כשכירים עבור עורכי דין ותיקים יותר, כך שיש להם פחות הזדמנויות לעבור עברות בהשוואה לבעלי המשרד בעלי הוותק הגבוה יותר. כך, לדוגמה, עברות רבות שמסתיימות בהשעיה או בהרחקה נוגעות לטיפול בכספי פיקדון של הלקוח (למשל, שליחת יד, עיכוב שלא כדין). לעורך דין שכיר אין קשר לפיקדונות אלו הנמצאים רק בשליטת בעל המשרד. הסבר אחרון, שנשמע לי נכון, מהיכרות עם עורכי דין בעלי ותק של עד חמש-עשרה שנה, הוא שבשלב זה של חייהם המקצועיים הם נשמרים יותר שלא לעבור עברות משמעות.

ו. סיכום

מאמר זה הראה שהפרופסיה של עורכי הדין בישראל עברה שינויים רבים ומהותיים בעקבות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין שהחלה בשנת 1995 ונמשכת גם היום. השינויים התבטאו תחילה בפרופסיה עצמה, שהפכה להטרונגית יותר, וקלטה לתוכה בני מיעוטים, עולים חדשים ותושבי פריפריה רבים – קבוצות שלא יכלו בעבר להתקבל ללימודי משפטים באוניברסיטאות. המגמה של כניסת נשים לפרופסיה שהחלה עוד לפני כן התגברה, והיום הנשים הן 43% מכלל עורכי הדין. שינוי נוסף, שגם הוא נקשר בכירור לעלייה במספר עורכי הדין, הוא העלייה בהשכלת עורכי הדין שמשנת 1996 לומדים לתואר שני באוניברסיטאות, והמספרים הולכים וגדלים משנה לשנה. תופעה נוספת, צפויה למדי בשוק רווי, היא עזיבת המקצוע. כאמור, בעבר רק 10% מעורכי הדין עזבו, ואילו כיום מדובר על 30% העוזבים את המקצוע.

בשונה מהשינויים בפרופסיה עצמה, חלק מהשינויים בפרקטיקה המשפטית קשה יותר לייחס רק לעלייה הדרמטית במספר עורכי הדין. עדיין, העלייה במספר עורכי הדין היא גורם משמעותי, ובמיוחד העלייה בהיקף ההתדיינות בבתי המשפט והגידול החד בגודל משרדי עורכי הדין לכל רוחב השוק ובעיקר בקבוצת המשרדים הגדולים ביותר בשוק הישראלי. בנוסף,

השפעות העלייה הדרמטית במספר עורכי הדין

את הירידה בתעריפי שכר הטרחה ויצירת תחומי ותתי-תחומי עיסוק חדשים אצל עורכי דין ניתן לייחס כמעט רק לשוק הרווי ולתחרות שהתגברה. בניגוד לדעה הרווחת שלפיה ריבוי עורכי הדין הביא לעלייה בעברות משמעת בקרב עורכי הדין הצעירים (אלו שהוסמכו אחרי שנת 1995) בשל רמתם האתית הנמוכה והתחרות על כל לקוח, הראה המחקר שעורכי הדין הוותיקים נוטים לבצע יותר עברות משמעת, כמעט פי שניים מחלקם היחסי באוכלוסייה. בהחלט ייתכן שבעתיד, כאשר עורכי הדין הצעירים יהפכו לעורכי דין ותיקים נראה עלייה חדה בעברות המשמעת. ורק אז נראה את ההשפעה של ריבוי עורכי הדין על ההתנהגות האתית של עורכי הדין והדין המשמעת.